

KUR'ÂN'DA SADAKA VE FAİZ

sadaka, ekonominin olmazsa olmazıdır. İhtiyaçları karşılamakla kalmaz, dışa itilenleri yeniden ekonomiye kazandırır. Sağladığı güven ve tatmin ortamı ile de gelişmenin ve büyümenin önünü açar. Bu yüzden faizi yasaklayan âyetlerde hep zekât ve sadaka vurgusu yapılır.

Sadaka, ihtiyaçlılara yapılan karşılıksız yardımdır. Faiz ise ihtiyaçlılara verilen borçtan elde edilen gelirdir. İhtiyacı olmayan, faizli borç almaz. Sadaka, ihtiyaçlıları ve sosyal yapıyı rahatlatır. Faiz ise ihtiyaçlıları daha kötü duruma sokar ve sosyal yapıyı bozar.

Sadaka deyince akla ilk gelen, fakirlere yapılan yardımdır. Bu kelime geleneğimizde, daha çok dilencilere yapılan basit yardımlar için kullanılır. Halbuki fakirler, sadakanın sekiz harcama kaleminden sadece birini oluşturur. Bu yazıda sadaka, “devletin aldığı vergi” anlamındadır. Allah Teâlâ, devletin başı olan Nebî'mize şöyle emretmiştir:

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلَّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

Mallarından sadaka al; böylece onları arındırmış ve geliştirmiş olursun. Onlara sürekli destek ol, senin desteğin onları rahatlatır.¹ Her şeyi dinleyen ve bilen Allah'tır. (Tevbe 9/103)

Bu âyetin öncesinde ve sonrasında samimi Müslümanlardan söz edildiği gibi Nebî'mize sürekli tuzak kuran münâfıklardan ve kâfirlerden de söz edilmiştir. Onlardan alınacak sadaka, sadece devlete sadakâtlarının göstergesi olur. Verilecek destekle rahatlar ve kendilerini geliştirme fırsatı bulurlar.

Müslümandan alınan sadaka, Allah'a sadakatin göstergesi olacağı için “zekât” diye de adlandırılır. Sonuç olarak bu âyette sözü edilen sadaka, devletin aldığı

vergidir; Müslümandan ne alınırsa gayrimüslimden de o alınır.² Aşağıda gelecek olan Tevbe 60. âyette de sadakaların yani devletin aldığı vergilerin harcama kalemleri gösterilmiştir.

I- SADAKA VE KREDİ

Kredi, faizli borçtur; ihtiyacı hemen karşıladığı için cazip gelir. Ama ödeme, çoğu zaman vaktinde yapılamaz ve yeni krediye ihtiyaç duyulur. Her döngüde artan borç yüzünden kredi alanlar, kısa sürede ellerinde olanı da kaybeder ve ekonominin dışına itilirler.

Eskiden para altın ve gümüşten üretilir, ağırlık ve ayağına göre işlem görürdü. Miktarı sınırlı olduğu için borç verme imkanları da sınırlı idi. Birkaç asırdan beridir para kâğıda dönüştürüldü ve üzerine yazılan değerle dolaşıma çıkarıldı. Aynı büyüklükteki iki kâğıttan birine 1 dolar, ikincisine 100 dolar yazınca ikincisi birincinin yüz katı değerle işlem görmektedir. Bununla da yetinilmedi, sırf kayıtlarda olan ve hesaptan hesaba nakil ile kullanılan hayali paralar üretildi. Artık bilgisayar ekranına ilave edilen sınırlarla inanılmaz büyüklüğe ulaştırılan paralar faizli olarak piyasaya sürülmekte ve bütün dünya sömürülmektedir. Bu yolla, önce küçük işletmeler, sonra orta ölçekli iş yerleri çalışamaz hale getirildi; arkasından büyük işletmeler ve devletler, para babalarının kontrolüne sokuldular.

Para babaları, sıkıntıya girmeden bütün kaynaklara hâkim oldular. Kaynakları insafsızca tüketirlerken

onların asıl sahiplerini yok etmekten de zevk alıyorlar. İstatistiklere göre Türkiye, Amerika, Çin, Rusya ve İngiltere dahil, bütün devletler ve hemen her aile borçlu durumdadır. Bunlar, istedikleri ülkeyi batırmakta ve yönetimlerini değiştirmektedirler.

Bunların saltanatına son vermenin olmazsa olmazı, faize geçit vermemektir. Faiz, Allah'ın bütün elçilerinin tebliğ ettiği temel yasaklardanır. Şu âyetler Yahudilerle ilgilidir:

فَبَطَّلْنَا مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حُرْمَتَنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِضَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا. وَأَخَذْنَاهُمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلَاهُمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا.

Yahudilerin yanlış tutum ve davranışları sebebiyle onlara helal kılınmış temiz şeyleri haram kıldık. Çünkü onlar, birçok kimseyi Allah'ın yolundan engellerler. Kendilerine yasak edildiği halde faiz alırlar ve insanların mallarını gerçek dışı (bâtil) yollarla yerler. Onların kâfir olanlarına acıklı bir azap hazırlamışızdır. (Nisâ 4/160-161)

Şu âyet de faizin kötülüğüne ama zekâtın ekonomiyi geliştirdiğine vurgu yapar:

وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رَبِّا لِيَرْبُو فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُو عِنْدَ اللَّهِ وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْغَفُونَ

İnsanların malları içinde artsın diye verdiğiniz faizli borç³ Allah'ın yanında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince; mallarını kat kat artıranlar zekât verenlerdir. (Rûm 30/39)

İnsanların malları içinde artsın diye verdiğiniz faizli borç... ifadesi, bu borcun malı olana verildiğini gösterir. Çünkü geri ödeneceği garanti edilmeden faizli borç verilmez.

Faizcilerin istismar ettiği kişi ve kuruluşlar da sadaka yoluyla, onların elinden kurtarılmalıdır. Aşağıda görüleceği gibi sadaka, ekonominin olmazsa olmazıdır. İhtiyaçları karşılamakla kalmaz, dışa itilenleri yeniden ekonomiye kazandırır. Sağladığı güven ve tatmin ortamı ile de gelişmenin ve büyümenin önünü açar. Bu yüzden faizi yasaklayan âyetlerde hep zekât ve sadaka vurgusu yapılır. Şu âyetlere dikkatle bakalım:

الَّذِينَ يَبْنِعُونَ أَمْوَالَهُمْ بِالْبَلِيلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ. الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ. يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزْبِقُ الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ. إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ. وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

MALLARINI GECE GÜNDÜZ, GİZLİ VE AÇIK HAYRA HARCAYANLARIN ödülü, Sahipleri(Rableri) katındadır. Onların üzerinde bir korku olmaz, üzüntü de çekmezler.

Faiz yiyenler ise şeytanın aklını çeldiği kimsenin davranışından farklı bir davranış göstermezler. Bu

onların “Alım-satım, tıpkı faizli işlem gibidir.” demeleri yüzündendir. Allah, alım-satımı helâl, faizli işlemi haram kılmıştır. Kime Sahibinden (Rabbinden) bir öğüt ulaşır da faiz almayı bırakırsa, önceden aldıkları kendine kalır. Onun işi Allah'a aittir. Kim de devam ederse, onlar cehennem ahalisidir, orada ölümsüz olarak kalacaklardır.

ALLAH, FAİZLİ İŞLERİ DARALTIR, SADAKALARI ARTIRIR. Allah, âyetleri görmezlik eden suçluların hiçbirini sevmez.

İnanıp güvenen, iyi işler yapan, namazı düzgün ve sürekli kılan ve ZEKÂTI VERENLER, SAHİPLERİ (RABLERİ) KATINDA ÖDÜLÜ HAK EDERLER. Onların üzerinde bir korku olmaz, üzüntü de çekmezler.

Ey inanıp güvenenler, Allah'tan çekinerek korunun! O'na gerçekten güveniyorsanız, KALAN FAİZ ALACAKLARINIZDAN VAZGEÇİN!

Eğer vazgeçmezseniz, Allah ve elçisi tarafından açılmış bir savaşın içinde olduğunuzu bilin. Tevbe ederseniz (hatanızdan tam olarak dönerseniz), ana mallarınız sizindir; böylece ne haksızlık edersiniz ne de haksızlığa uğrarsınız.

Borçlu darlık içinde ise, rahata çıkıncaya kadar beklemek gerekir. ALACAĞINIZI SADAKAYA/ZEKÂTA SAYMANIZ, SİZİN İÇİN DAHA HAYIRLIDIR. Bunu bir bilseydiniz! (Bakara 2/274-280)

Âyetlerin bu denli ağır ifadeler taşıması boşuna değildir. Çünkü borç vermek, ekonomik faaliyet değildir. Ekonomik faaliyet, alınan borcun kullanılmasıyla başlar. Bu faaliyetin, borçlanma süresi içinde sonuçlanması garanti edilemeyeceği gibi kârla sonuçlanması da garanti edilemez. Borçtan elde edilecek gelir, tüm sistemi bozan haksız kazanç olur.

II- ARTANIN BİR KISMINI VERME

İnsan malı çok sever. Bu yüzden Kur'ân, biriktirmeyi değil; infakı emreder.⁴ Arapçada tünele “nafak” (النفق), bir şeyi tünelden geçirmeye “infak” (انفاق) denir. Kan, nasıl damarlardan geçip vücuda yayılırsa, gelir ve servet de infak yoluyla, yani harcama kanallarıyla topluma yayılır. Nebî'mize sorulan bir soru üzerine şu âyet inmiştir:

وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

Sana, neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: Artanı! Allah, âyetlerini size böyle açıklar ki düşünesiniz. (Bakara 2/219)

Artanı = (El-afv/العفو)” sözü iki anlama gelir; biri temel ihtiyaçtan artan,⁵ diğeri çoğalandır.⁶

Kişinin evi, ev eşyası, kendinin ve bakmakla sorumlu olduğu kişilerin yiyeceği, bineği, iş yeri, araç ve gereçler vs. onun temel ihtiyaçlarıdır. Bunlardan sadaka alınamaz.

“El-afv = العفو” sözü şu âyette, malın çoğalması yani zenginleşme anlamındadır:

ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَّوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ

Sonra başlarındaki sıkıntıları giderir yerine güzel şeyler veririz. Sonunda zenginleşirler (afev = عَفَّوْا) ve şöyle derler: “Yaşadığımız baskı ve sıkıntıları atalarımız da yaşamış!”. Onları beklemedikleri bir anda yakalarız; farkına bile varamazlar. (A'râf 7/95)

Bu âyete göre, temel ihtiyaçlarından fazla malı olmayan kişiden vergi alınamaz. Maaş, ücretler, ev, otomobil, dükkan, fabrika gibi şeyler vergiden muaf olur.

Allah Teâlâ, ihtiyaçtan artan her şeyi istemez. Ama öyle bir sistem koymuştur ki, artan malın belli bir kısmını vereni, tamamını vermiş gibi kabul eder.

Şu âyete göre yapılan bir iyiliğe en az on katı karşılık verilir.

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَىٰ إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

Kim bir iyilikle gelirse ona, onun on katı verilir. Kim de bir kötülükle gelirse sadece bir katı ile cezalandırılır.⁷ Kimseye haksızlık yapılmaz. (En'âm 6:160)

Buna göre 1000 lirası olan kişi, onun 100 lirasını sadaka olarak verirse tamamını vermiş olacağından ondan daha fazlası istenemez. Bugün iş alemini bunaltan vergilerin çok büyük bir bölümü bu sistemde yoktur.

III- SADAKA ORANLARI

Burada, bir örnek olması için sadece, tarım ürünleri ve ticaret malları ile ilgili sadaka oranları ele alınacaktır.

A- Tarım Ürünleri

Allah Teâlâ tarım ürünleri ile ilgili olarak şöyle demiştir:

وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ جَنَّاتٍ مَّغْرُوسَاتٍ وَعَبَّيْرَ مَغْرُوسَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَانَ مُتَشَابِهًا وَعَبَّيْرَ مُتَشَابِهًا كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

Çardaklı, çardaksız **bahçeleri, yemesi farklı hurmaları ve ekinleri, birbirine benzeyen ve benzemeyen**

zeytinleri ve narları var eden O'dur. Bunlar ürün ve-rince ürünlerinden yiyin. Hasat gününde de hakkını verin. Savurganlık yapmayın. O, savurganları sevmez. (En'âm 6/141)

Mekke'de inen bu âyette verilmesi emredilen hak, tarım ürünlerinden hasat günü alınan sadakadır. Hasadın tamamını vermiş olmak için onda birini vermek yeterli olduğu için bu ürünlerden alınan sadakaya, “onda bir” anlamına gelen “öşür” adı verilir.

Üretimde ilave masraf yapılırsa oran yirmide bire düşer. Zararı göze alarak yapılan harcamalar ürünü artıracığından bu indirim, teşvik mahiyetindedir. Nebî'mizin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

«فِيمَا سَقَتِ الْأَنْهَارُ، وَالْغَيْمِ الْعُشُورُ، وَفِيمَا سَقَىٰ بِالسَّائِيَةِ نَضْفُ الْعُشْرِ»

“Nehir ve yağmur sularıyla sulanandan onda bir (öşür), hayvanla sulanandan yirmide bir (nısf'ul-öşr) alınır.”⁸

Hasat günü yapılan ödeme tarlada olacağı için depolama ve nakliye masrafları olmaz. O mal, tüccar tarafından satın alındığı andan itibaren ticaret malına dönüşür.

B- Para Ve Ticaret Malları

Ticaret, bir malı, parayla veya başka bir malla, peşin yahut veresiye değiştirmektir. Faizde de değiş tokuş vardır. Daha sonra 11 lira vermek üzere birinden 10 lira borç alan kişi, o 10 lira yerine başka bir 10 lira ve ayrıca 1 lira verir. Faizciler, halkı sömürüp ekonomiyi daraltıklarını bildikleri için bu benzerlikten yararlanıp şöyle derler:

“Peşin fiyatı 10 lira olan bir malı, vadeli 11 liraya almak ne ise 10 lirayı, vadeli 11 liraya almak da odur.”

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

Faiz yiyenler, şeytanın aklını çeldiği⁹ kimsenin davranışından farklı davranış göstermezler. Bu onların “Alım-satım, tıpkı faizli işlem gibidir.” demeleri yüzündendir. Allah, alım-satımı helâl, faizli işlemi haram kılmıştır. Kime Sahibinden (Rabbinden) bir öğüt ulaşır da faiz almayı bırakırsa, önceden al-

dıkları kendine kalır. Onun işi Allah’a aittir. Kim de devam ederse, onlar cehennem ahalisidir, orada ölümsüz olarak kalacaklardır. (Bakara 2/275)

Faizle alım satım arasında benzerlik vardır ama onları ayırıştırın, aradaki farktır. Üzüm şarabı üzüm şirasına benzer ama kimse: “Şıra tıpkı şarap gibidir” diyemez.

Peşin fiyatı 10 lira olan bir mal, vadeli 11 liraya satılınca 11 liranın tamamı malın bedeli olur. O mal ile para arasında denklik olmadığı için fazlalıktan da söz edilemez. Ödeme günü malın fiyatı 12 liraya çıkabileceği gibi 9 liraya da inebilir. İki taraf da zararı göze alarak tüketimin, mal ve para dolaşımının ve yeni üretimin yolunu açmış olurlar.

11 lira almak üzere 10 lira verenin alacağı 10 lira, verdiği 10 liranın dengidir. Fazladan aldığı 1 lira karşılıksızdır. Çünkü faizcilik ekonomik faaliyet değildir. Ekonomik faaliyet, alınan borcun kullanılmasıyla başlar. Onu da faizci yapmadığı için ödülü hak etmez. Faizci, borçlunun hiçbir derdi ile ilgilenmez ve zararı göze almaz. Ödeme gecikirse gecikme faizi adı altında ek ödeme alır. Onun hedefi, gelirini %10, %20, %40 gibi artırmaktır. Allah Teala şöyle demiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

Ey inanıp güvenenler! Özelliği kat kat katlanıp artma olan faizi yemeyin Allah’tan çekinin ki umduğunuza kavuşasınız. (Âl-i İmrân 3/130)

Âyetteki أَضْعَافًا = “ed’âfen ifadesi Arap dili açısından الرِّبَا = riba’nın halini yani özelliğini gösterir. “Ed’âfen mudâ’afeten” sözü, “ikinin katları” anlamındadır.¹⁰ Katlanarak artma, faizin değişmez özelliğidir. Bu âyete başka anlam verilemez. Çünkü oranı ne olursa olsun, faizin her çeşidi haramdır. Allah Teâlâ şöyle demiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِخُرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ.

Ey inanıp güvenenler, Allah’tan çekinerek korunun! O’na gerçekten güveniyorsanız, kalan faiz alacaklarınızdan vazgeçin!¹¹

Eğer vazgeçmezseniz, Allah ve elçisi tarafından

açılmış bir savaşın içinde olduğunuzu bilin. Tevbe ederseniz (faizcilikten tam olarak dönerseniz), ana mallarınız sizindir; böylece ne haksızlık edersiniz ne de haksızlığa uğrarsınız. (Bakara 2/278-279)

Bu âyetler, alacağa yapılan her ilavenin faiz ve haram olduğunu açıkça göstermektedir.

Şu âyette, ödeme güçlüğü çekenlerin borçlarının sadakaya sayılması tavsiye edilmiştir:

وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Borçlu darlık içinde ise, rahata çıkıncaya kadar beklemek gerekir. Alacağı sadakaya saymanız, sizin için daha hayırlıdır. Bunu bir bilseydiniz! (Bakara 2/280)

Şu âyet de faizci ile zekât veren kişinin farkını açık bir şekilde göstermektedir:

وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رَبِّا لِيَزِيدُوا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَزِيدُوا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُضْغِفُونَ

İnsanların malları içinde artsın diye faize verdiğiniz şey Allah'ın yanında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince; kat kat artıranlar zekât verenlerdir. (Rûm 30/39)

Faizci kazancını kat kat artırabilir ama Allah, onu meşru saymaz. "Kat kat artıranlar" diye tercüme edilen kelime "el-mud'ifûn = الْمُضْغِفُونَ"dur. Baştaki "el" takısı, bunun bilindiğini gösterir. Kavram, Âl-i İmrân 130. âyette, bir şeyin en az dört katı demek olan "ed'âfen mudâ'afeten" şeklinde geçmişti. Bu durumda âyetin son bölümü şu anlamda olur:

"Kazançlarını en az dört kat artıranlar, zekât verenlerdir."

Zekât veren, faizci gibi ihtiyaç sahibini sömürme imkanına sahip olduğu halde Allah'ın rızasını tercih ettiği için Allah, onun zekât olarak verdiği 1 lirayı en az dört lira sayar. Allah, bir iyiliğe en az on kat sevap verdiği için dördün 10 katı 40 eder. Yani para ve ticaret mallarından 1 lira zekât veren 40 lira vermiş gibi olur. Bu mallarda zekât oranının kırkta bir olması bundandır. Nebî'miz aleyhisselam şöyle demiştir:

"Her iki yüz dirhem kırkta birini, her yirmi dinarın yarım dinarını getirin."¹²

Ticarete girenler, bir çok zararı göze almış olurlar. Onların sadaka oranının düşürülmesi, aynı zamanda ticareti teşviktir. Bir de verilen sadakalar, sekiz sınıfa harcanınca oluşan güven ve tatmin ortamı, faizin doğurduğu güvensizlik ve korku ortamının tersine çok olumlu gelişmelere yol açar ve ticari hayatı, gerçek anlamda geliştirir. Bu da toplumun refah seviyesini ciddi anlamda yükseltir.

IV- SADAKANIN HARCAMA KALEMLERİ

Sadakanın, yani vergilerin harcama kalemlerini şu âyetten öğreniyoruz:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

Sadakalar sadece fakirlere, miskînlere, sadaka işinde çalışanlara ve müellefe-i kulûba verilir. Bir de esirlere, borçlulara, Allah yoluna ve yolculara harcanmak üzere ayrılır. Bunlar Allah tarafından farz kılınmıştır. Bilen ve kararları doğru olan Allah'tır. (Tevbe 9 /60)

Âyetin ifade tarzı, sekiz sınıfın ikiye bölünmesini gerektirir. Çünkü fakirler, miskinler, sadaka işinde çalışanlar ve müellefe-i kulûb kelimelerinin başında mülkiyet ifade eden "lâm= ل" harf-i cerri bulunur. Zekâtın bir kısmı bunlara hibe edilir.

Diğer dört sınıfı gösteren kelimelerin başında zarf anlamı içeren “fî = في” harf-i cerri vardır. Bir şeyin kabına zarf dendiğinden âyet, sadakaların bir kısmının da esirlere, borçlulara, Allah yoluna ve yolculara harcanmak üzere ayrılmasını, onlar için bir fon oluşturulmasını emreder.

Âyetin sonundaki şu ifade çok önemlidir:

Bunlar Allah tarafından farz kılınmıştır. Bilen ve kararları doğru olan Allah'tır.

Sadakaların harcama kalemleri, Allah tarafından farz bir görev olarak belirlenmişse Müslüman yöneticinin yapacağı tek şey, bu görevi yerine getirmek olur.

Allah'ın Elçisi Muhammed aleyhisselama bir adam gelmiş: “Bana sadaka verir misin?” deyince Allah'ın Elçisi şöyle dediği rivayet edilmiştir:

“Allah, sadakalar konusunda ne bir nebînin ne de başkasının vereceği kararı kabul eder. Kararı kendisi vermiş ve sadakaları sekiz parçaya bölmüştür. Sen bunlardan birine girersen hakkını veririm.”¹³

Yukarıdaki âyette ve bu hadiste, sadakaların harcama kalemleri konusunda kimseye yetki verilmediği açıktır.

Sadakanın sekiz harcama kalemini, iki bölümde görmeye çalışalım.

A- Kendilerine Hibe Yapılacak Olanlar

1. Fakirler

Fakir, muhtaç durumda olan kişidir. Kelimenin bu anlamını şu iki âyette görebiliriz:

İçinizden evli olmayanlar ile erkek ve kadın esirlerinizden uygun durumda olanları evlendirin. Fakir iseler Allah, kendi ikramıyla onların ihtiyacını giderir. İmkânları geniş olan ve her şeyi bilen Allah'tır. (Nûr 24/32)

Harcamayı, vaktini Allah yolunda geçiren fakirlerle, özellikle yapın. Onlar gidip çalışamazlar. Onurlu oldukları için de durumlarını bilmeyen onları zengin sanır. Onları yüzlerinden tanırsın. Kimseden yalvar yakar bir şey istemezler. Hayra yaptığınız her harcamayı bilen Allah'tır. (Bakara 2/273)

İlk âyetteki fakir, evlenme ihtiyacı olan ama yeterli imkanı olmayan kişidir. İkinci âyette ise bütün vaktini, İslam için harcayan ama yaptığı işten para kazanamayan kişidir.

Fakirlere yardım, onların onurlarını kırmayacak biçimde olmalıdır. İlgili âyet şöyledir:

Sadakaları açıkça verirseniz pek güzel olur! Ama fakirlere verirken gizlemeniz, sizin için daha iyidir; o, bir kısım günahlarınızı örter. Yaptığınız her şeyin iç yüzünü bilen Allah'tır. (Bakara 2/271)

2. Miskinler

Miskinin kök anlamı hareketin ardından durağanlaşmadır.¹⁴ Hasta, sakat, yaşlı ve işsiz gibi çaresiz kalmış herkes bu konuma girer. Nebî'miz şöyle demiştir:

“Miskîn bir parça, iki parça yiyecek ile yetinen kişi değildir. İhtiyacını karşılayamadığı halde utanan veya ısrarla kimseden bir şey istemeyen kişidir.”¹⁵

Allah Teâlâ, Musa-Hızır kıssasında, Hızır'ın hasar verdiği geminin sahipleri için şöyle der:

O gemi denizde çalışan miskinlere aitti. Yolları üstünde her gemiye zorla el koyan bir kral vardı; bu sebeple onu hasarlı hale getirmek istedim. (Kehf 18/79)

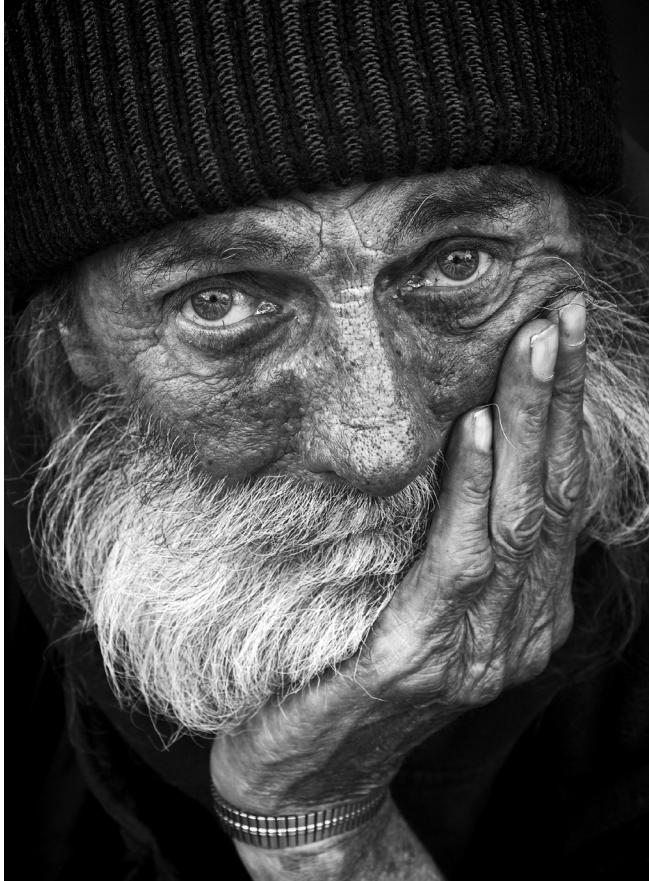
Onlara miskin denmesi, gemileri ellerinden alınca işsiz kalacak olmalarından dolayıydı.

3. Âmilîn (sadaka memurları)

Sadaka toplama işinde çalışanlara maaşları, topladıkları sadakadan verilir. Çünkü sadakanın bu türü vergidir, devlet kontrolünde toplanır ve dağıtılır.

4. Müellefe-i Kulûb

Te'lif uyuşma sağlayarak birleştirmektir.¹⁶ "Müellefe-i kulûb" gönülleri kaynaştırılanlardır. Yapılan iyilikle kalplerin kaynaştırılması arasında yakın ilişki vardır. Bir âyet şöyledir:

İyilikle kötülük bir olmaz; sen kötülüğü iyilikle karşıla. O zaman aranda düşmanlık olan kişinin can dostun gibi olduğunu görürsün. (Fussilet 41/34)

Bunu gerçekleştirmek için Allah'ın emirlerine uygun davranmak gerekir. Aksi taktirde istenen sonuç elde edilemez. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Müminlerin kalplerini O, kaynaştırdı. Dünya kadar mal harcasaydın kalplerini kaynaştıramazdın. Ama aralarını Allah kaynaştırdı. Üstün olan ve kararları doğru olan O'dur. (Enfâl 8/63)

Gönüllerin fethi çok önemlidir. Nebî'miz Mekke'yi fethedince kimsenin malına ve canına dokunmadı, kimseyi rahatsız etmedi. Fethin ardından Hevâzinliler'e karşı savaşa çıkarken, henüz Müslüman olmamış olan Safvân b. Ümeyye'den 100 zırh, bir miktar silâh ve 50.000 dirhem borç almıştı. Savaştan sonra müellefe-i kulûb hesabından ona 100 deve verdi.¹⁷

B- Fonlar

1. Rikâb (esirler) Fonu

Rikâb, boyun anlamına gelen rakabe'nin çoğuludur. Hürriyetini kaybetmiş kişiler anlamındadır.¹⁸

Esirleri, köleleştirmek Kur'ân'a aykırıdır. Onlara karşı çok iyi davranmak gerekir. Allah Teâlâ, iyi müminlerle ilgili olarak şöyle demiştir:

وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا. إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا.

(İyi müminler) Çaresizi, yetimi ve esiri, sevdikleri yiyeceklerle¹⁹ doyururlar. (Şöyle derler:) "Biz sizi, sırf Allah yüzümüze baksın diye doyuruyoruz. Yoksa sizden bir karşılık da teşekkür de beklemiyoruz. (İnsan 76/8-9)

Esir, karşılıksız veya fidye karşılığı serbest bırakılır. Allah Teâlâ şöyle demiştir:

فَإِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثْبَثْتُمْهُمْ فَشُدُّوا الرِّبَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أوزَارَهَا

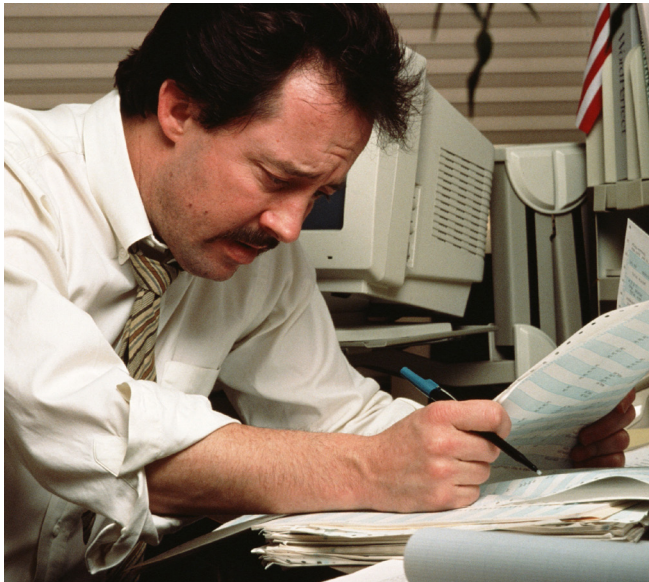
Kâfirlerle savaştığınızda boyunlarını vurun. Onları etkisiz hale getirince sıkı güvenlik çemberine alın. Sonra onları, karşılıksız veya fidye olarak serbest bırakın ki savaşın doğurduğu sıkıntılar kalmasın. (Muhammed 47/4)

Esirleri serbest bırakmak düşmanı rahatlattığı gibi yeni bir savaşa gerekçe yapılmalarını da önler. Nebî'miz, Bedir esirlerinin bir kısmını karşılıksız, bir kısmını da fidye karşılığı serbest bırakmıştı. Hayber ve Benî Mustalik esirleri de dâhil, tüm esirlere yapılan muamele aynı oldu.

Elindeki esiri karşılıksız serbest bırakmak istemeyenlere bu fondan ödeme yapılarak hürriyete kavuşması sağlanır. Esir düşmüş veya başka ülkelerde hapse atılmış vatandaşlardan imkanı olmayanlara da aynı fondan ödeme yapılarak kurtulmaları sağlanır.

2. Ğârimîn (borçlular) Fonu

Ğârimîn, borçlular demektir. Âyetin başında fakirler ve miskinler iki ayrı sınıf olarak sayıldıkları için bunlar, fakir olmadıkları halde borçlarını ödeyemeyenlerdir. Mesela bir işletmesi vardır, borçlanmıştır. İşletmesinin bir kısmını satarsa borcunu ödeyebilir ama işi yürütemez hale gelir. İşletmesinin kapanmaması için bu fondan

desteklenmesi gerekir. Nice işletmeler küçük bir destek bulamadıkları için kapanırlar. Bunlara verilecek borç, sadaka sayılır. Nebî'mizin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

*"Her ödünç sadakadır."*²⁰

Ödeme gücü olmadığı tespit edilenlerin borçları da hibe yoluyla kapatılır ki, işleri bozulmasın.

Borç insanı esir eder ve iş yapamaz hale getirir. Ğârimîn fonu, hem borçlunun itibarını korur hem de alakıyı rahatlatır. Nebî'mizin şu duayı yaptığı rivayet edilir:

*"Allah'ım! Borca yenik düşmekten, düşmana yenik düşmekten ve düşmanları sevindirmekten sana sığınırım."*²¹

Bu hadis üzerinde düşününce, borca yenik düşmekle düşmana esir düşmek ve düşmanı sevindirmek arasında bağ olduğu ortaya çıkar. Onun bir sözü de şöyledir:

*"Kim zor durumda bulunan bir kişinin sıkıntısını giderirse, Allah da onun dünya ve ahirette sıkıntısını giderir."*²²

3. Sebîlullâh (savunma) Fonu

"Sebîlullâh" Allah'ın yolu, Allah'ın dinidir. Allah'ın dini için yapılan bütün harcamalar Allah yolunda harcamadır. Bu açıdan bakınca diğer yedi sınıfa yapılan harcama da Allah yolunda olacağından "Sebîlullâh Fonu"nun bir farkı kalmaz. Konuyu anlamak için ilgili ayetlere bakınca bunun savaş harcamaları olduğu ortaya çıkar. Âyetler şöyledir:

Allah yolunda, sizinle savaşanlarla savaşın ve haksız saldırı yapmayın. Allah, haksız saldırı yapanları sevmez. (Bakara 2/190)

Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve atlı birlikler²³ hazırlayın ki Allah'ın düşmanını, kendi düşmanınızı ve ayrıca sizin bilmeyip de Allah'ın bildiği öbür düşmanları korkutasınız. Allah yolunda ne harcarsanız, size tam olarak ödenir. Haksızlığa uğratılmazsınız. (Enfâl 8/60)

Allah yolunda harcama yapın da kendi ellerinizle

kendinizi tehlikeye atmayın. Güzel davranın. Allah güzel davrananları sever. (Bakara 2/195)

Her türlü savaş harcaması bu fondan karşılanır. Bu sayede ülkenin iç ve dış güvenliği sağlanmış, güven ve tatmin ortamının önünde engel kalmamış olur.

4. İbnü's-Sebîl (ulaşım)Fonu

“İbnü's-sebîl” “yolun oğlu” anlamına gelir ve evinden uzak olan yolcu için kullanılır.²⁴ Ona “yolun oğlu” denmesi, yolun ayrılmaz bir parçası haline gelmesinden dolayıdır.²⁵

Ticarî hayatın gelişmesi için bir güven ve tatmin ortamı gerekir. İlgili âyet şöyledir:

Allah, rızkı her yerden bol miktarda gelen, güven ve tatmin içindeki bir kenti örnek verir. Derken orası, Allah'ın nimetlerine nankörlük etmeye başlar. Allah da işlerini bozmalarına karşılık onları, açlık ve korku içine sokar. (Nahl 16/112)

Rızkın her yerden gelmesi için yolların olmasına ve yol güvenliğinin sağlanmasına ihtiyaç duyulur. Bunlarla ilgili harcamalar bu fondan karşılanır.

SONUÇ

Sadaka kelimesi geleneğimizde, fakirlere ve özellikle dilencilere yapılan basit yardımlar için kullanılır. Halbuki Kur'ân'ın ilgili âyetlerinde ve Nebî'mizin söz ve uygulamalarında, devlete sadakati gösteren vergi anlamında kullanılmıştır. Nebî'mizden çok sonra gayrimüslimlere cizye ve haraç gibi yeni vergiler konunca sadaka yerine zekât kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Halbuki Kur'ân'da “sadaka al!” emri olduğu halde “zekât al!” emri yoktur.

Daha ilginç olanı, sadakaların harcama kalemini gösteren Tevbe 60. âyetin zekâta tahsis edilmesi, onunla da yetinilmeyip harcama kalemleri üzerinde oynanmasıdır. Halbuki Allah Teâlâ bu âyetin sonunda şöyle demiştir:

Bunlar Allah tarafından farz kılınmıştır. Bilen ve kararları doğru olan Allah'tır.

Nebî'miz de şöyle demiştir:

“Allah, sadakalar konusunda ne bir nebînin ne de başkasının vereceği kararı kabul eder. Kararı kendisi vermiş ve sadakaları sekiz parçaya bölmüştür.”²⁶

Müslüman halk, mezheplerin, Kur'an'a ve Sünnet'e kesin olarak uyduklarını zanneder. Ama onlar, birçok konuda olduğu gibi bu konuda da kendilerine göre yeni bir yapı oluşturmuşlardır. Örnek olarak Hanefiler sekiz sınıfı, yedi sınıfa indirmiş ve o yedi kavrama yeni anlamlar yükleyerek âyetten iyice uzaklaşmışlardır. Ömer Nasuhi BİLMEN'in ifadeleri şöyledir:

“Zekâtın masrafı, yani verileceği kimseler, müslüman fakirler, miskinler, borçlular, yolcular, mükâtepler, mücahitler ve amillerden ibaret olmak üzere yedi kısımdır.”

Bununla da yetinmemiş, zekât toplama memurları dışındaki bütün sınıfları, fakir tanımına sokarak sekiz sınıfı iki sınıfa düşürmüşlerdir.²⁷

Bu yapı ile devletin hiçbir ihtiyacı karşılanamayacağı için yöneticiler, sürekli savaş açarak aldıkları ganimetlerle ve halka yükledikleri yeni vergilerle ayakta durmaya çalışmışlardır.

Bu tür yanlışlarla anlaşılmaz hale gelmesin diye bu makalede mezheplerin görüşlerine yer verilmemiştir.

Notlar

1. Âyetin bu bölümüne genellikle şöyle meal verilir: "Onlara dua et; senin duan onlar için bir güvendir" Bu meal uygun değildir. Âyetin öncesinde ve sonrasında sözü edilen münafıklara dua edilemez. "Ve salli aleyhim = وَعَلَىٰ عَلَيْهِمْ" ifadesine "onlara sürekli destek ol" anlamı vermemiz Arap dilinin gereğidir. Çünkü Arap dili bilgilerinden Zeccâc'a (öl. 311 h.) göre salat'ın (=الصلوة) kök anlamı lüzum=اللزوم yani süreklilik ve devamlılıktır. Sözlükçüler kelimenin deve ve diğer hayvanların kuyruğunun iki tarafı ve insanın iki bacağının ilk eklemi anlamında olan الصَّلَوَيْن = salveyn'den alındığını söylerler. Bunlar kuyruk sokumunu çevreleyen kısım gibidir. Zeccâc şöyle devam etmiştir: "Bana göre doğrusu birinci anlamdır. Çünkü salât = الصلاة Allah'ın farz kıldığı şeyleri sürekli yapmaktan ibarettir. Namaz = الصلاة Allah'ın sürekli kılınmasını emrettiği en büyük farzlardandır. Önündekini takip eden anlamındaki musalli = المصلي 'nin salaveyn = الصلوة 'den yani atın kuyruk sokumunu iki yanı anlamından alındığı açıktır. Bunda, arkadaki atın kafasının, öndekinin kuyruk sokumunu takip etmesi gibi bir anlam vardır. [Lisanu'l-Arab, صلا mad.] Bize göre her iki anlam da aynı şeyi ifade eder. Önde olanı takip, süreklilik ister. lüzum=اللزوم da süreklilik ve devamlılık anlamındadır.
 2. Gayrimüslimlerin erkeklerinden alınan baş vergisi anlamındaki cizye, şu âyetteki cizye kelimesinin keyfi yorumuyla ortaya çıkmıştır. Böyle bir vergi Nebî'miz zamanın yoktu. "Kendilerine Kitap verilmiş olanlardan Allah'a ve ahiret gününe inanıp güvenmeyen, Allah'ın yani onun elçisinin haram saydığını haram saymayan ve bu doğru dini dininmeyen kimselerle, küçük düşüp o cezayı (el-cizye) kendi elleriyle ödeyecek hale gelinceye kadar savaşın." [Tevbe 9 /29]

Âyetteki "o ceza"nın (= el-cizye) ne olduğunu ancak şu âyetten öğrenebiliriz:

"Âyetleri görmezlikte direnenlerle (kâfirlerle) savaşta karşılaşınca boyun köklerini vurun. Etkisiz hale getirince onları, sıkı güvenlik çemberine alın. Sonra karşılıksız ya da fidye olarak serbest bırakın ki savaşın ağırlığı kalmasın..." [Muhammed 4]

Savaşta küçük düşüp o cezayı elleriyle verecek hale gelmeleri, yenilip esir olmalarıdır. Ödeyecekleri ceza da karşılıksız serbest bırakılmayanlardan alınan fiyeden başkası değildir.
 3. "Faizli borç" diye meal verdiğimiz "min riben = من ربا" ifadesi "li riben = لربا" takdirindedir. Devamındaki liyerbuve = لِيَرْبُو 'nin başında da lam = ل harf-i cerri olduğu için birincisinde aynı anlamda min = من kullanılmıştır. Burada ki riba, faizli borç anlamında mecazdır. Âyete genellikle şöyle bir meâl verilir: "İnsanların malları içinde artsın diye verdiğiniz her hangi bir faiz." Böyle bir faiz olmayacağından keli-meye faizli borç dışında bir anlam verilemez.
 4. İnfakı emreden âyetler şunlardır: Bakara 195, 254,267,Hadid 7,Münafikûn 10, Teğâbun 16, Talak 6.
 5. İsmail b. Hammad el-Cevheri, es-Sıhah, (Tahkik: Ahmed Abdulgafûr Attâr), Beyrut 1983, عفو md.
 6. Ahmed b. Faris b. Zekeriya, Mu'cemu mekâyis'ul-luğa, Beyrut, tarihsiz, عفو md.
 7. Bkz. Furkan 25/69, Kasas 28/84, Ahzab 33/68, Mümin 4/40.
 8. Müslim, Zekat I, Hadis no: 7- (981).
 9. Âyette geçen المس، يتخبطه الشيطان من المس، genellikle "şeytanın dokunup çarptığı" şeklinde anlaşılır. Bize göre bu anlayış doğru değildir. مسه بخيل: مسه بخيل şu anlamlara da gelir: [Lisanu'l-Arab خيط mad.] "çelme aklını çelerek onu bozuyor. (ez-Zebîdî, Tâc'l-arûs, خيط mad.) الخيل aklını ve organını bozma anlamına gelir: خيله إذا أفسد عقله وعضوه [Lisanu'l-Arab خيل mad.] Yanlış bir şeye takılmamış olan, faiz alım satım demez. Sağlıklı düşünen faize alım satım demez. Bu sözü, şeytana takıldığı için sağlıklı düşüne-meyenler söyleyebilirler.
 10. "Dir' = ضعف" bir şeyin katı, "dir'feyn" iki katı, "ed'âf = أَضْعَافٌ" üç ve daha fazla katları demektir. Mudâafe, iki ve ikinin katlarını ifade için kullanılır. "Ed'âfen mudâ'afeten = أَضْعَافًا" sözü ise "ikinin katları" demektir. İkisinin en küçük katı dört'tür.
 11. Allah'ın elçisi Veda Hutbesinde şöyle demiştir: "Cahiliye faizi kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk faiz, bizim faizimiz, Abbas b. Abdulmuttalib'in faizidir. Onun tamamı kaldırılmıştır." [Ebû Dâvûd, Menâsik, 57, hadis no: 1905]
 12. Abdurrezzak, Musannef, Habib'ur-Rahmân el-Azamî'nin tahkikiyle, Beyrut 1403, ikinci baskı, c. IV, s. 89, hadis no: 7077.
- Altından basılan paraya dinar, gümüşten basılana dirhem denir. Başlangıçta dinar, yaklaşık 4.25 g dirhem ise yaklaşık 2.975 g geliyordu. 7 dinar (miskal) 10 dirhem ağırlığında; 10 dirhem 1 dinar değerindeydi. Altının nisabının 20 miskal, gümüşün nisabının da bunun on katı yani 200 dirhem olması bundandır. 20 miskal altın 85 g 200 dirhem gümüş ise bunun yedi katı, yani 595 gramdır
13. Sünen-i Ebî Davud, Zekat 23, hadis no: 1630.
 14. İsfahânî, Ragıb, (ö. 425 h.), Müfredât (thk: Safvan Adnan Dâvûdî), Dımaşk ve Beyrut, 1412/1992, سكن mad.
 15. Buhârî, "Zekât", 53; Müslim, "Zekât", 101; Ebû Dâvud, "Zekât", 23; Nesâî, "Zekât", 78.
 16. Müfredât "الف" md.
 17. Mehmet Ali Kapar SAFVÂN b. ÜMEYYE - Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
 18. Müfredât, "رقب" md..
 19. Burada Arap dili açısından bir hal cümlesi vardır. Bize göre, كاتين على حبهام الطعام takdirindedir.
 20. Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî, et-Terğîb v'et-terhîb, c. II, s. 163. Hadisi hasen isnadla Taberânî'nin bir de Beyhakî'nin rivayet ettiği ifade edilmektedir.
 21. Nesâî, el-İstiâze 34, c. VIII, s. 265.
 22. Müslim, Sahih, Zikr 38; Ebû Davud, Sünen, Edeb 60; Tirmizî, Sünen, Bırr 19.
 23. Savaşta atlı birliklerin yerini hiçbir şey tutmaz. At, kendi yakıtını kendinin temin edebilmesi ve üstün hareket kabiliyeti sebebiyle savaşın vazgeçilmezidir.
 24. Müfredât, (سبل) md.
 25. İbn Manzur, Cemalüddin Muhammed b. Mukrim (630-711), Lisanu'l-Arab, Beyrut. سبل mad.
 26. Sünen-i Ebî Davud, Zekat 23, hadis no: 1630.
- إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَمْ يَرِضْ بِحُكْمِ نَبِيِّ وَلَا غَيْرِهِ فِي الضَّدَقَاتِ، حَتَّى «حُكْمَ فِيهَا هُوَ، فَحَزَّأَهَا ثَمَانِيَةَ أَجْزَاءِ»
27. Ömer Nasuhi BİLMEN, Büyük İslam İlmihali, İstanbul 1962, s. 471-472, Paragraf 92-95.